

Af Varde og Hjertings Historie.

Ved Overretssagfører Arne Sundbo, København.

(Fortsættelse).

Hjerting opdages og bliver Toldsted for Studedørsførselen.

Havde Regeringen i Frederik den Tredjes Tid vist stor Interesse for Toldvæsenet, blev Interessen ikke mindre under *Kristian den Femtes* Regering. Tværtimod øgedes Omsorgen for Toldindtægterne betydeligt. Visitørerne inddroges under Lønningsloven af 2. Sept. 1670 og fik kgl. Udnævnelse, medens tidligere Rentemester *Müller* havde givet dem deres Bestallinger, og det indskærpedes af og til, at Toldindtægterne ikke var tilfredsstillende, og at Toldembedsmændene maatte være mere paapassende. Undertiden afskedigede Kongen ogsaa efter Rentekammerets Indstilling en Toldmand, der syntes for sløj, saaledes *Peder Madsen* paa Fanø; ved Ribe Raadstuedom ^{8/10} 1681 dømtes Kontrolør *Hans Thomsen* fra sin Bestilling, fordi han ikke havde Orden i sin Kontrolbog. Der udstedtes omkring 1680 en Række nye Instrukser for de forskellige Embedsmænd under Rentekammeret: saaledes 31. Decbr. 1679 for Toldere, s. D. for Byfogder, og en for Landkommisærerne (der i de enkelte Provinser havde alle Oppebørselsbetjente under sig), 1. Juli 1682 for Amtsskrivere (Amtsforvaltere) og 13. Sept. s. A. for Strandridere.

I Aaret 1680 foretog Kongen en Rejse gennem Landet — 20. Juli var han paa Henne Strand i Vester Herred — og inspicerede Embedsmændene, ikke mindst Toldvæsenets. Resultatet af denne Rejse blev *Plakat af 4. September 1680*, der blev slaaet op paa alle Toldsteder i Landet og blev Grundlaget for Toldorganisationen i den følgende Tid.

Straks efter sin Regeringstiltrædelse havde Kongen underskrevet en ny Toldforordning af 1. Maj 1672, og han gav i sin Regeringstid endnu 3 Toldforordninger til: 12. Febr. 1683, 27. Maj 1686 og 21. Marts 1691. Plakaten af 4. September 1680 skulde være en Lap paa de store Huller, der fandtes i Toldloven 1672, og i sin Indstilling til Plakaten udtaler Rentekammeret Ønsket om, at denne Toldlov maatte blive omredigeret. Saa vanskeligt faldt dette Spørgsmaal, at Regeringen aldrig satte Toldloven af 1683 i Kraft, men allerede i 1690 forkastede Loven af 1686 og vendte tilbage til Toldloven af 1672.

Man var klar over, hvor uendelig vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det var at hindre Smugleriet; men Plakaten af 1680 vilde gøre et Forsøg derpaa ved at skabe et virkelig effektivt Toldeftersyn rundt ved Kysterne. Dette søgtes opnaaet dels ved rigoristiske Regler for Skibenes Anløb ved Lossepladserne, dels ved særlige *Strandridere*. Disse Embedsmænd var forlængst indført i Systemet med de gamle Vadridere ved Ribe- og Koldingdistrikternes Overkørselssteder ved Kongeaaen; ogsaa Toldloven af $\frac{1}{9}$ 1655 taler om *Strand- eller Vadriderne*. Nu (1680) udvidedes deres Antal meget betydeligt. Men ved en Forordning af 24. Marts 1690, hvorved Toldrullen af 1672 atter sattes i Kraft, ophævedes (fra $\frac{24}{5}$ 1690) ogsaa *Strand-*

riderne og Konfiskationsforpagterne, „hvorved de Trafikerende adskillig Fortræd og Ophold tværtimod vor allernaadigste Vilje og Intension skal være tilføjet.“

Hovedindholdet af Plakaten af 1680, som indførte dette „fortrædelige Opsyn“, var dette: Da der udskibes og handles fra ulovlige Steder, saaledes at *Købstæderne aftager* og Toldrettighederne formindskes, *forbydes*:

„al Ind- og Udskibning paa andre end vore ordinære Toldsteder, være sig langs med Søkanter udi vort Land Danmark og dets Insuler eller ved Ladesteder i Fjordene beliggende mod Stranden udenfor vore Toldsteder.

Dog vil vi for *Rudkøbings* Vidtafliggende naadigst have tilladt tvende Ladesteder paa Langeland (det blev Lohals og Ristinge), hvor Varerne, *som udi Landet falder*, maa efter Toldordinancen udskibes, saavel som ellers for vore kære og tro Undersaatters Tarv og Fornødenhed *Øxen ved Hjerting og en halv Mil nær Ringkøbing paa hver af Siderne* og ved Ladepladserne i Danmark *overalt* Brændeved, Kalk, Mur- og Tagsten alene og ej anden Vare. Derforuden tvende Udhavne paa vestre Side af Jylland mellem Thisted og Hjørring, nemlig af *Klitmøllerne, Blokhuset og Tornby Strand*,* hvor norsk Bygningstømmer imod Korn, som tilforhandles af Landboerne, maa indføres, hvilke foreskrevne Varer dog ved Ind- og Udskibningen paa næste Toldsted under Konfiskationsstraf rigtigheden skal angives.“

Foruden at ansætte Strandriderne ophævede Plakaten Frederikssund, Roskilde, Holbæk og Nykø-

* Denne Sandskudedefart synes at stamme fra Midten af det 17. Aarhundrede. Den nævnes første Gang i Reskript 17/10 1646, da Lensmand *Christoffer Hvas* havde indberettet, at smaa norske Skuder undertiden tilbyttede sig Korn for Tømmer paa Vestkanten af Thy, og Kongen derfor godkendte denne Trafik i Reskriptet, „da den gavnede hele Landet“. Ved nyt Reskr. 29/5 1647 gentages Tilladelsen for de norske Skuder og udvides til „og andre flere“. Lensmanden faar samtidig Ordre til at ansætte Strandfogder. Sandskudedefarten blev siden tilladt i alle Toldlovene. Den af 1732 giver saaledes Tilladelsen til „de mellem Klitmøllerne, Blokhuset og Torneby Strand paa en 12 Mils Vej boende.“

Skibsfarten ved Vester Horne Herreds Fiskerlejer, der nævnes 1578, er saaledes ældre end den berømmelige Sandskudedefart.

bing Toldsteder og sammenlagde dem til et i *Halsnæs** ved Indløbet til Isefjorden (senere flyttet til Rørvig). For Saks København og Maribo Toldsteder oprettedes et i *Bandholm*.

Plakaten af 4. Septbr. 1680 gjorde altsaa Hjerting til Toldsted for Udskibning af Øxen og henledte dermed Landets Opmærksomhed paa den lille Havn, der snart skulde blive Vestkystens eneste betydelige. *Plakaten skulde træde i Kraft Mikkelsdag (29/9) 1680.*

Toldrullen af 18/8 1651 havde ubetinget tilladt Skibsfarten paa de Ladesteder, der laa udenfor Toldstederne, hvis det hidindtil havde været tilladt at besejle dem, dog at Tolden betales paa næste Toldsted. Toldloven af 1672 indskrænkede denne Besejlingsret til at gælde Sejro, Samsø, Fæno, Fejø, Bogø, Anholt og Læsø samt Vestkysten af Thy (Klitmøller). Besejlingen tillodes efter 1672 alene danske Skibe med Landets Varer (Udførsel). Dog maatte Bygningsmaterialier som Trælast, Kalk, Ved og Sten, der brugtes meget af Bønderne, frit losses paa hver Plads. Ligeledes var Udskibningen af *Øxen* tilladt overalt.

Hjerting blev altsaa 1680 *en privilegeret Øxenhavn*, lige med Toldstederne, og Øxenudskibningen, der var Centrum for hele Vestkystens Skibsfart, førte megen Import og anden Skibsfart med sig.

Det var Regeringens Mening, at ogsaa *Ringkøbing*, der fra gammel Tid var Udskibningssted for Øxen, skulde sidestilles med Hjerting, men Forholdene ved

* Plakaten er optaget i Samlingen af Forordninger (og *Schous Register*) under Titlen: Forordning om Oprettelse af et Toldsted i Hals, en misvisende Titel, der kun skjuler det væsentlige Indhold.

Frederikssund, Roskilde, Holbæk og Nykøbing blev Toldsteder igen fra 1/8 1837 (Reskpr. 21/8 1837).

Nymindgab satte snart en Stopper derfor. Gabet var vist allerede den Gang daarligt. Saaledes søgte de jyske Købmænd til Hjerting — Fredericia havde gjort dette straks 1660, da Byen var grundlagt —, og snart var Ringkøbing, der et Hundrede Aar havde triumferet over Hjerting—Varde, sejlet agterud.

Plakaten af 1680 ansatte ikke alene en Række Strandridere, men tillige en Del nye Visiterere paa Ladesteder, der laa udenfor Toldstederne. I *Varde* Tolddistrikt blev saaledes den ene Visitør (*Christoffer Jakobsen*) erstattet af to og den gamle afskediget.

Det hedder i Rentekammerets Indstilling²²) for Vestjyllands Vedkommende: „Udi Jylland mellem Ribe og Varde (ansættes) en Strandrider og den ene Visiterer at bo ved *Hjerting*, hvor *Øxen for Varde* udskibes, og den anden udi *Janderup*, efterdi Skuderne ej længere kan opgaa imod Varde. Imellem Varde og Ringkøbing tvende Strandridere, ved Thorsminde en og derfra til Thisted og igen til Hjerring de fornødne Strandridere.“

I *Hjerting* ansattes som Visitør (Toldbetjent) *Hans Brügman*, i *Janderup*: *Laurids Grundahl* (begge udnævntes $18/9$ 1680; *Janderup* kaldes overalt „Hiarndrup“), men allerede $12/10$ 1681 blev *Grundahl* Tolder ved det lille Toldsted Bogense (hvor der ingen Visitør var og som han imidlertid $2/5$ 1685 afleverede til *Christian Pedersen*.)

I *Janderup* ansattes ingen Toldbetjent efter *Grundahl*.

Strandriderne udnævntes 1. Septbr. 1680. I Ribe fik *Hans Aagesen* og *Frederik Rolland* Strækningen Ribe—Hjerting, *Jens Nielsen* og *Svend Andersen* Strækningen Ribe—Kolding. I Ringkøbing ansattes tre: *Eskild Nielsen* og *Jens Terkildsen* til Patrouille-

ridt Ringkøbing—Varde og *Peter Hansen** til Strækningen Ringkøbing—Thorsminde.

Men Regeringen var klar over, at selv dette Personale ikke kunde forhindre Smugleri paa det saa livligt besejlede Strøg Ribe—Ringkøbing, der dog blev velforsynet med Strandridere. Ved en Forordning af 4. Septbr. 1680 oprettedes derfor ligeledes fra Mikeldsdag (²⁹/₉) et Toldsted paa *List* paa *Øen Sild*, Syd for Romø (da *List* 1642—43 havde været Toldsted, brugtes Udtrykket: genoprettes). *List*** blev som i 1642 et Strømtoldsted, og den dér liggende Krydsbaad kunde kontrolere al Sejlsads paa Holsten, Hamborg

* Strandrider *Peter Hansen*, der deltog i Matriklens Affattelse paa Fyn (1684), fik ²³/₁ 1687 Bevilling ¹³) for sin og Hustrus Levetid paa at holde Færge mellem Ringkøbing og Holmsland. Hans Enke *Bodil Nielsdatter* fik ¹⁵/₂ 1737 Bevillingen overført paa deres Datter *Catrine Marie Pedersdatter*. Hansen havde ogsaa Kaberne ved Nymindegab, der ved hans Død gik over til *Peder Boesen* (Bevill. ⁹/₄ 1729.)

²²/₉ 1702 fik *Jørgen Christensen Torsk* Bevilling paa en Kro paa Holmsland.

** Ved Forordning af ²⁸/₂ 1682 indskærpedes, at alle skulde fortolde ved *List*, og der oprettedes en Filial af Toldstedet ved Amrum og udlagdes Søtønder. 1685—89 var Toldstedet flyttet til *Højer*, men flyttedes tilbage efter Traktat med Hertugen. Toldstedet ophævedes ved kgl. Res. ²⁶/₁₀ 1771 fra Nytaar.

Toldstedets Toldere efter Outzen var: ¹⁴/₁ 1727 *Carl Røder* og ²⁹/₁₁ 1759 *Rasmus Abildgaard*. Visitørerne var: ¹⁸/₉ 1680 *Berent Jensen*, ¹/₁ 1696 *Mathias Christensen*, ²⁸/₄ 1722 *Thomas Nielsen*, ⁹/₆ 1747 *Jes Pedersen Jessen*.

Da Toldstedet ophævedes, pensioneredes Tolder *Abildgaard* med 100 og Toldbetjent *Jessen* med 30 Rgd. (Res. ²⁵/₂ 1772), ²²/₁₀ 72 forhøjedes Pensionen til 150 og 50 Rgd. Indtægten var da 1759—68: 138 Rgd. aarligt, 1769: 110, 1770: 76 Rgd.

Toldstedets Forretninger udførtes i de første Aar af den armerede Jagt *Krabben*.

og Holland, idet alle Skibe stadig maatte sejle inden-skærs mellem Vesterhavsøerne. Det hedder derfor i Forordningen om List,* at der „for at hindre Underslæb (Smugleri) oprettedes et Toldsted for *de smaa Ladesteder mellem Ribe og Varde, Varde Strand* (Vester-side) og *Ringkøbing*.“ Man ser, at Kværnsten, Fanø, Darum, Tjæreborg (Roborghus) og Strandby, der senere saa livligt besejledes af Fanøbaadene, allerede den Gang har været Ladesteder.

For Varde betød Plakaten af 1680 praktisk talt, at der i Stedet for de gamle Ladesteder (se Forordn. 1591) kun bevilgedes Byen to: *Hjerting* og *Janderup*.

Magistraten i Ringkøbing indgav 25. Februar 1682 Ansøgning²⁾ om, at Borgerne i Stedet for fra selve Byen, som Plakaten tillod, maatte udskibe „de faa Øxen der fra Byen, aarlig 4—6 Skibe, fra det gamle Ladested Vesten Nyminde ved Havrvig (et Sted dér hedder endnu „gamle Vinterhavn“), *som vi altid haver skibet*.“ Magistraten henviste til, at der nu (siden 1680) boede en Strandrider paa Stedet, og at Tolderen og Toldbetjenten „som tilforn“ kunde medfølge dertil, naar Skibene ladede. Ellers — tilføjes der, meget oplysende for Besejlingsforholdene — skulde Borgerne svømme Okserne ud og saa endda have dem i Pramme.

Ved Rentekammerets Resolution af 4. Marts 1682 fik Ringkøbing den ansøgte Tilladelse.

* Ved Reskript ¹³/₇ 1672 til Rentekammeret befales det, at Ballum med flere Toldsteder skulde ophæves, da de gav for lille Indtægt. Men først efter at List Toldsted var oprettet, blev det ²³/₁₀ 1680 befalet Tolder *Jens Outzen* i Ballum at ophøre.

Anders Thomsen afløstes ¹⁰/₃ 1676 af *Jokum Lydken* og denne ¹⁹/₃ 1678 af *Jens Outzen Piilegaard* (1678: *Ouffesen*), der ²⁶/₃ 1678 blev Birkedommer i Ballum Birk (konfirm. ²⁷/₉ 1690) og døde 1696.

Disse Bestemmelser om Øxenudskibning „ved Hjerting for Varde og paa begge Sider Nyminde for Ringkøbing“ gik derefter over i Toldloven 1683 og genoptoges i hver Toldforordning, sidst i den af $\frac{17}{6}$ 1762. Efter at Toldstedet 1692 helt var flyttet til Hjerting, var Bestemmelsen iøvrigt overflødig for Hjertings Vedkommende.

Hele Toldvæsenet bortforpagtes.

Regeringen var ikke tilfreds med Toldlovene, og under 21. Marts 1691 udkom derfor en ny Toldlov, der da kom til at gælde i 40 Aar, — til Loven af 1732 traadte i Kraft.

Den 28. Februar 1691 havde Kongen ved en Resolution bestemt,²³⁾ at Toldvæsenet skulde bortforpagtes fra 1. Marts paa 6 Aar, første Gang forsøgsvis paa 3 Aar. Man var aabenbart ked af Vrøvlet. Baade Postvæsen og Konsumtionsvæsen tillige med meget andet var desuden bortforpagtet, og straks ved *Kristian den Femtes* Regeringstiltrædelse havde et aabent Brev af $\frac{22}{3}$ 1670 udbudt Tolden i Forpagtning, men det synes ikke dengang at være blevet til noget.

Nu sloges altsaa en Plakat op paa Rentekammeret i Overensstemmelse med kgl. Resolution af $\frac{28}{2}$ 91, og der indkom to Tilbud om Overtagelse af Forpagtningen, det laveste paa 150,000 Rgd. i aarlig Afgift fra Tolderen i København *Laurids Eskelsen** og et andet paa

* *Laurids Eskelsen* var Hofmand og vellidt af Kongen, blev $\frac{12}{4}$ 1664 kgl. Lakaj, befordredes allerede $\frac{20}{6}$ 1666 til en bedre Stilling og fik $\frac{4}{2}$ 1670 Løfte om Embedet som Ridefoged over Københavns Len, fik denne Stilling $\frac{8}{3}$ 1676 og udnævntes $\frac{14}{6}$ 1679 til Tolder i København. Han havde Anholt og Skagens Fyr i Entreprise, som hans Enke beholdt efter ham. (Rentek. Deliberatprotok.)

Lassen, om hvem henvises til *Biografisk Leksikon*, var født i Nørre Bork ved Varde, hvor hans Fader var Herredsfoged.

160,000 Rgd. fra den kendte, vistnok ikke særlig fine, men erfarne og rige Admiralitetsraad *Jens Lassen*. Den sidste repræsenterede et Interessentskab, bestaaende af hans to Brødre *Niels* og *Lauritz Lassen*, hans tre Sønner: *Christian*, *Frederik* og *unge Christian Lassen* samt endnu en Mand *Johan Hermanni*, der formentlig skulde være Sagkundskaben i Selskabet.

Sagen blev dog ikke afgjort til 1. Marts, men først 18. Marts holdtes efter de indledende Forhandlinger den første *Kommission i Raadstuen*, hvor Tilbudene skulde prøves.

Skønt *Lassens* Tilbud var højest, og hans Rigdom — han tilbød en Række Herregaarde i Kaution — var betydelig bedre Sikkerhed end det, *Eskelsen* kunde tilbyde, var Kommissionen dog mest stemt for at antage *Eskelsen*, der var den fine Mand. Man synes at have haft noget imod *Lassen*. Begge de Tilbydende forlangte dog Udsættelse til næste Dag, og *Eskelsen* pressesedes stærkt for at byde 160,000 som *Lassen*, men først da der var voteret — Kongen havde jo Afgørelsen —, tilbød *Eskelsen* de 160,000, og Dagen derpaa — ^{20/3} — antog Kongen ham ved en Resolution som Toldforpagter for Tiden 11. Marts 1691 til 11. Marts 1694. Den 21. Marts blev Kontrakten underskrevet.

Saa hurtigt gik det — for at undgaa *Lassen*(?) —, at Rentekammeret den 28. Marts maatte indstille²²⁾, om ikke *Eskelsen* skulde stille Kaution.

Den 24. Marts udgik der Breve til Toldstederne om, at *Eskelsen* „skulde nyde Tolden over ald Danmark, Strømtold (List) og Bælttold undtagen.“

Eskelsen synes at have beholdt det gamle Personale. I Ribe tog dog Tolder *Lund* sin Afsked, og *Eskelsen* antog efter Rentekammerets Anbefaling en af dets

Folk *Henrik Christian* (Cornelisen) i Stedet (Tolder i Aalborg $\frac{1}{1}$ 1696).

Den ny Toldforvalter døde imidlertid allerede efter to Maaneders Forløb, den 22. April, og hans Enke *Catrina Bonnén* ønskede ikke at beholde Forpagtningen, skønt denne lød ogsaa paa *Eskelsens* Arvinger. *Lassen*, der ikke havde ladet sig skræmme af den Modvilje, han havde mødt første Gang, kom nu igen. Han tilbød at tilbagebetale *Eskelsens* Enke de 40,000 Rgd. straks, som hendes Mand havde indbetalt i Forskud, og fik Løfte om Øxentolden i Ribe og Kolding, som Eskelsen ikke havde, mod at betale Kongens Broder *Prins Georg* (Prins Jørgen, se Biogr. Leks.) 30,000 Rgd., som denne havde faaet Anvisning paa i Tolden.

Den 14. Maj afholdtes da en ny Kommission i Raadstuen. *Lassen* tilbød nu 160,000 det første Aar, 165,000 det andet Aar og 170,000 det tredje Aar, at betale kvartalsvis forud. Selv fik han da andet og tredje Aar Lov til at beregne sig en Gage paa 2000 og Gage til *Hermanni* paa 500 Rgd. om Aaret. Der var ikke andre Tilbud, og 15. Marts gav Kongen ved sin Resolution — med et lille Suk* — Toldvæsenet i *Jens Lassens* Hænder. 18. Maj blev Kontrakten underskrevet og lød paa Tiden 1. Januar 1691 til 1. Januar 1694. Alt hvad tidligere var oppebaaret i 1691, skulde derfor leveres til ham, og efter en Ansøgning af 19. Maj fik han Strømtold og Bælttold med. Han havde altsaa *alt*.

Lassen begyndte imidlertid uheldigt, og det viste

* Han skrev den Dag i sin Dagbog om *Lassen*: „hvilken jeg nok kan lade mig behage, saasom ingen er, som højere derpaa byder.“

sig fra første Færd, at han havde gabet over mere, end han kunde sluge. Nogen Imødekommenhed har han sikkert heller ikke mødt.

Allerede den 25. Maj blev der skrevet til Tolderne, at de ikke maatte udbetale Lassen noget, før han havde betalt de 40,000 Rgd. til *Eskelsens* Enke og 30,000 til *Prins Georg*. Adskillige Toldere fik denne Meddelelse sammen med Meddelelsen om, at Lassen havde overtaget Toldvæsenet, saaledes *Taulow* i Varde. Først den 16. Juli fik Tolderne Ordre til at betale *Lassen*, da han nu havde givet Obligationer paa de 70,000 Rgd.

Lassen skulde efter Kontrakten betale 10,000 Rgd. (foruden de 70,000 til *Eskelsens* Enke og *Prinsen*) den 11. Juni, 40,000 i Juli og 40,000 i Oktober Termin; men allerede den 30. August klagede Rentekammeret i en Memorial²²) til Kongen over, at Pengene ikke faldt, som de skulde. Efter de tre første Terminer var *Lassen* 36,673 Rgd. 95 Sk. bagud, og den 30. December fik en Kommission i Raadstuen forelagt de to Spørgsmaal: 1) Har *Lassen* overholdt sin Kontrakt? og 2) bør han fortsætte Forpagtningen, selv om han betaler og stiller Kaution for Fremtiden? Begge Spørgsmaal besvaredes i *Lassens* Disfavør.

Lassen, der tidligere havde laant Staten store Summer og faaet meget Jordegods i Betaling, havde iøvrigt paa dette Tidspunkt et Beløb af nogle og tredive Tusind Rgd. til Gode, saa det er forstaaeligt, at de Folk, der vilde ham til Livs og fik formuleret Spørgsmaalene til Kommissionen den 30. December, som der ses, har været lidt forsigtige (for ikke at sige jesuitiske) i Affattelsen.

Det var særlig *Prins Georgs* „Overkammergeheimer“

(Hushovmester) *Chr. Sigfred Plessen* (Biogr. Leks.), som modarbejdede Lassen. Kongen selv tænkte saa lidt paa at fratage *Lassen* Forpagtningen, at det endnu den 22. Januar 1692 i Gehejmekonseillet blev besluttet, at *Lassen ikke* maatte ansætte Byfogderne i de smaa Byer som Toldere. Lassen synes nemlig overalt at have antaget nye Folk.

Men *Plessen*, der 4. Januar 1692 var blevet Præsident i Rentekammeret, skaffede sig en Anvisning paa det Beløb, *Lassen* skulde betale *medio Januar* — det var 41,250 Rgd. — og præsenterede den for ham Dagen efter Mødet i Gehejmekonseillet. Lassen skyldte paa det Tidspunkt foruden det nyligt forfaldne Beløb kun 3,500 Rgd. og 2,100 i Renter, som der dog var Strid om, og bad om 2 Dages Henstand.

Endnu samme Dag — den 23. Januar — skrev Assessorerne i Rentekammeret imidlertid en Indstilling²²⁾ til Kongen om at fratage *Lassen* Forpagtningen, og den 24. Januar — Dagen efter — holdt Gehejmekonseillet Møde, hvori Kongen bifaldt, at Forpagtningen skulde tages fra Lassen og gives til Konsumtionsforpagter *Edvard Kruse*, der var *Plessens* Mand. Og det overdroges i Gehejmekonseillet — *Plessens* Triumf! — til *Plessen* at udarbejde en Instruks for den ny Forpagter, d. v. s. at aftale de nærmere Vilkaar for Forpagtningen.

*Kruse** var den rette Mand, erfaren, energisk og

* *Kruse* (Biogr. Leks.) begyndte sin Løbebane ¹²/₁ 1663 som Tolder i Laurvik, blev ¹⁰/₈ 1688 Konsumtionsforpagter i København for Aaret 1688 og senere hvert Aar. 1691 var han tillige Konsumtionsforpagter for det øvrige Land (Instruks ²⁰/₁₀ 1691). ⁴/₁ 1690 forpagtede han Københavns Ladegaard paa 10 Aar og fik

dygtig, og *Lassen* kunde i hvert Fald med den Modstand, han hidtil havde haft, ikke klare Stillingen. For saa vidt var alt i Orden.

Kruse rejste straks rundt til alle Toldstederne og ordnede de lokale Forhold; og i sin Indberetning til Kommissionerne i Raadstuen af 30. April erklærer han, at han har gjort sit Yderste for at indrette Toldvæsenet paa bedste Maade. Denne Indberetning forelagdes i en Kommission den 30. Maj, og der foreslog han en Del Reformer, bl. a. ønskede han for Vestjylland Kalslund og Frøs Herreders gamle Privilegium paa at udføre Stude til nedsat Told ophævet, ogsaa fordi denne Udførsel skadede Ribe. Han havde i det hele sin Opmærksomhed stærkt henvendt paa Vestkysten og foreslog, at Ribe, Varde og Ringkøbing skulde have Nedsættelse i Told og Konsuntion, fordi det er besværligt for dem at faa Varerne fra København, og de ikke har Raad til at udruste Skibe til at hente dem „fra første Haand“ (i de Lande, hvor de produceres), men maa købe dem dyrt i Holland og Hamborg. Dette Forslag kunde Kongen dog ikke gaa med til. *Kruse* saa, at Toldvæsenets store Skavank var det kolossale Smugleri ved Strandsiderne, og foreslog, at Godsejerne skulde have Paalæg om at forbyde deres Bønder at handle med Forprangere. Det paalagdes ham i Kommissionen nærmere at udforme dette i et Lovforslag.

Den 1. Juni vedtog en Kommission i Raadstuen at

jus patronatus til et Par Kirker paa Lolland mod at kvittere 5700 Rgd., som Kongen skyldte ham og hans afd. Broder. ^{18/10} 1691 fik han og hans Hustru, *Karen de Hemmer*, Testationsfrihed. *Kruse* havde kun af Livsarvinger en Datter, der senere blev gift med hans Søstersøn, som han opdrog og fik anbragt som Tolder i Helsingør.

foreslaa Toldvæsenet bortforpagtet til Kruse. Den 8. Juni faar han „Instruks“, i Virkeligheden en Kontrakt, men han foretrak at staa som Embedsmand og derved beholde al den Magt og Autoritet, som Staten giver sine Embedsmænd. Han fik Ret til at udnævne alle Toldembedsmænd, og de faar ganske samme Stilling som Regeringens Embedsmænd; dog forbeholdt Kongen sig at udnævne en Kontrolør ved de 7 største Toldsteder: København, Helsingør, Assens, Aalborg, Aarhus, Kolding og Ribe.

Forpagtningen gjaldt 4 Aar: 1. Jan. 1692—1. Jan. 1696, og *Kruse* skulde for Tolden og Konsumtionen (som han havde i Forvejen) betale 310,000 Rgd. om Aaret; deraf beregnedes for Tolden 133,000. Konfiskationerne og Forstrandsforpagtningen fulgte med. Hvad *Lassen* havde oppebaaret siden 1. Januar 1692, skulde betales til *Kruse*. Efter Forpagtningens Udløb skulde denne aflægge Regnskab for hvert Toldsted, og hvad hele Indtægten oversteg 340,000 Rgd. om Aaret, skulde tilfalde Kongen, hvis Summen da ikke var for stor. Prins *Georg* beholdt stadig Ribe og Kolding Øxentold, og Strøm- og Bælttolden var ikke iberegnet Forpagtningen.

Den 6. August 1692 udsendtes en Anordning, hvorved „Direktionen over Tolden over ald Danmark“ overdroges til *Kruse*.

Kruse har genindsat de gamle Toldembedsmænd, som *Lassen* havde afskediget, og da Forpagtningstiden var udløbet 1. Januar 1696, lod Kongen derfor blot bekendtgøre, at disse Embedsmænd forblév i Embederne; dog skulde Magistraterne tage dem i Ed. Forandringerne udadtil var derfor meget smaa.

Desværre er der intet efterladt af Toldvæsenets Pa-

pirer fra Forpagtningsaarene. Thi *Kruse* døde den 9. Oktober 1695 og havde forinden, den 6. August²²) faaet Bevilling til, „*da han jo hidtil havde opfyldt sin Kontrakt*“, hvis han døde inden Nytaar 1696 (d. v. s. inden Forpagtningens Ophør), at hans Bo ikke skulde blive forseglet af det Offentlige.

Siden har aldrig hele Toldvæsenet været bortforpagtet samlet, men fra 1700 til 1770 har ofte de enkelte Toldsteders Indtægter, ogsaa 1701—10 *Vardes*, været bortauktionerede, og 1752—62 var Tolden i Ribe Stift bortforpagtet til et Selskab, hvis Hovedmand var Borgmester, Kammerraad *Richter* i Fredericia.

Toldstedet flyttes til Hjerting.

Edvard Kruse flyttede — formentlig* paa sin Rejse

* Rentekammeret siger i sin Resolution paa den nedenfor nævnte Skrivelse fra Toldbetjent *Didrik Mouridsen*, at „Toldstedet i Kruses Tid *altid* haver været i Hjerting.“

I Stiftamtets Kopibøger synes herom kun at findes flg. lille pæne Brev:

Højædle og velbaarne Hr. Gehejmerraad og Stiftsbefalingsmand!

Jeg føjede gerne Deres Ekscellenses respektive Begæring udi Deres seneste angeneme af 7de hujus angaaende sorte Potters Udskibning ved *Janderup Kirke*. Mens som det der forhen [1680] bevilgede Ladested ikke alene for den holdende [ansatte] Betjents Belønning at menagere sammesteds forlængst [ved *Grundahls* Forflyttelse 1681 ?] er vorden afskaffet, mens endog i Særdeleshed for Underslæb der ved Stedet at forekomme — saa vil jeg derfor allertjenstskyldigst formode, Deres Ekscellense ikke mishages at forberørte Udskibning desaaarsage ej kan tillades.

Ønsker mig ellers saa lykkelig udi andre Occasioner at kunne ervise Deres Ekscellense nogen Tækkelighed og beder i det øvrige om den Ære af Deres Venskab,

som Deres Ekscellenses allertjenstskyldige Tjener.

Haffnie, den 11. April 1693.

E. Krusse.

omkring til Toldstederne i Februar—April 1692 — Toldstedet i Varde helt til Hjerting og *ophævede i Konsekvens dermed Janderup som Ladested*. Naar Tolddeklarationen og dermed Udskibningen kun maatte ske fra Hjerting, var Janderup overflødig og havde til Dels været det, siden Toldbetjent *Grundahl* var bleven forflyttet.

Det var ogsaa unaturligt, at Toldstedet var i Varde, to Mil fra Ladestedet, og allerede *Bjørnsen* og siden baade *Friede* og *Taulow* havde andraget Regeringen om at faa Toldstedet (Pakhus og Toldbod) lagt til Hjerting, hvor Kongen ejede hele Byen. Toldstedets Forlæggelse dertil var i hvert Fald en logisk Følge af Plakaten af 1680. Thi Studetolden udgjorde de to Tredjedele af alle Toldindtægterne. Tolderen blev dog selv efter Toldstedets Flytning ved at bo i Varde. Først 1729 flyttede Tolder *Søren Vedel* til Hjerting.

Hjerting, Ho og Oksby havde 28. Juli 1688 faaet Tilladelse til at drive Sejlads (hvorom senere). Borgmester *Thorsen* fik samtidig Bevilling til at opsætte de Sømærker i Graadyb, som var optaget ved Krigens Udbrud 1657 og ikke senere anbragt, og 11. Marts 1690 fik Stiftamtmandens Fuldmægtig *Ole Christian Engelstoft* i Ribe Privilegium paa at oprette en Kro i Hjerting. Der var vel ogsaa forinden den Tid Kro der — Matriklen 1683 nævner *Jens Døstrup Kromand* — men en Forordning af 1689 havde forbudt alle upriviligerede Kroer paa Landet.

Alt var saaledes vel tilrettelagt for Toldstedets Flytning.

Hverken den ellers saa paapasselige *Fogtmans* Reskriptsamling eller nogen anden Samling af Bestemmelser kender imidlertid noget som helst til denne

Flytning. Paa *Fogtmans* Tid — han var Byfoged i Varde — var Toldstedet dog ellers endnu i Hjerting.

Fra 1696, da Kongen atter havde overtaget Toldvæsenet, har vi imidlertid i Rentekammerets Protokoller et Reskript derom, og det er altsaa Grundlaget for denne Ordning af Toldstedet, som varede til 1846.

I Varde var *Taulow* vedblevet at være Tolder under *Kruse* og fik ny kgl. Bestalling $\frac{1}{1}$ 1696. Toldbetjent *Hans Brügman* kom derimod under *Kruse* til Ringkøbing (kgl. Bestall. der $\frac{1}{1}$ 1696) og i Hjerting blev ansat *Didrik Mouritzen Kray* (kgl. Bestall. $\frac{18}{2}$ 1696),* en Søn af Kongens Ankersmed *Mourids Didriksen* († 1690). *Didrik Mouritzen* fik 1696 Orlov til København for at begrave sin Moder.

Taulow indsendte straks efter den ny Toldordnings Ikrafttræden en Memorial²⁾ til Rentekammeret, der foruden det nedennævnte citerede indeholdt 6 Forespørgsler af toldteknisk Natur. Det hedder i den:

*Allerydmygst Memorial til de høje Deputerede
Herrer af Cammerkollegio.*

1. Vil jeg allerydmygst fornemme, om Toldbod og Pakhus, Vægt og Maal skal blive her i Varde, [og] Lade- og Lossestederne ved *Hjerting* og *Janderup*

* *Brügman* døde i Ringkøbing 1707 og efterfulgtes der $\frac{9}{4}$ 1707 af *Peder Ibsen Buck* († $\frac{23}{10}$ 1721).

Didrik Mouritzen blev $\frac{22}{2}$ 1701 Inspektør i Ribe og Aarhus Stifter efter Piper og forpagtede samme Dag Ringkøbing Told. $\frac{20}{1}$ 1710 blev han Tolder i Ringkøbing efter *Jelling*, fik dog først Udnævnelse $\frac{24}{1}$ 1724 og efterfulgtes $\frac{16}{5}$ 1731 af *Poul Søltoft*. *Mouritzen* var gift med *Mette Katrine Rasch*, uden Tvivl en Datter af Raadmand *Rasch* i Varde.

Han var Kontrolør i Hjerting (ved Fuldmægtig), til *Hans Nielsen* († $\frac{15}{9}$ 1730) fra Ribe $\frac{18}{10}$ 1723 blev det.

ligesom af gammel Tid, og mens h. Maj. Tolden selv allernaadigst lod forvalte. Thi Forpagteren sal. Hr. Justitsraad *Kruse* beordrede vel, at Toldbod og Pakhus, Vægt og Maal skulde være ved Losse- og Ladesteden i *Hjerting* og det ene Ladested *Janderup* afskaffet (som billigt var), [men] gjordé ingen Anstalt heller vilde bekoste noget til des Befordring [Iværksættelse]. Men som denne Værk er til hans kgl. Maj.'s Interesses Højfornødenhed, maa jeg ikke efterlade min allerunderdanigste Pligt og Betænkende herom for høje Deputerede Herrer at indsende, det jeg, og mine tvende sal. Formænd nogle Gange før min Tid, ej efterladt haver og Cammercollegio kommuniseret, alt i Mening og Henseende, [at] hans kgl. Maj. ligesom ved andre Toldsteder allernaadigst vilde lade bekoste et Toldbod og Pakhus, Vægt og Maal ved forbemeldte Ladested *Hjerting*, heller [det] allernaadigst lade forblive ligesom det af gammel Tid i Brug været haver her i Varde.

— — —

Forventer herpaa de højædle og velbaarne, velædle og velbyrdige gunstige Herrers gode Resolution. Og forbliver de høje Herrers allerydmygste Tjener

Jens Bertelsen Taulow.

Rentekammeret gav imidlertid ved Resolution af 21. Marts det tvetydige Orakelsvar: „Forbliver herefter som tilforn indtil videre Ordre“.

Dette Svar er i Varde blevet forstaaet saaledes, at Toldstedet flyttedes tilbage til Varde, og Toldbetjenten *Didrik Mouritzen* skriver derfor en Protestskrivelse²⁾ der lyder saaledes:

Allerydmygste Memorial!

Saasom Hjerting er Losse- og Ladesteden for Varde og andre smaa omliggende Øer, da vil jeg allerydmygst fornemme, om da ikke Vejen og Maalen, ligesom sal. Hr. Justitsraad *Kruse* det haver ordineret, her paa Steden maa endnu fremdeles forblive, efterdi Varde dog her fra *Hjerting* ligger to store Mil fra Søkanten op i Landet. Skulde jeg da, naar som helst noget Gods enten fra Holland eller Hamborg ankommer, altid medfølge til [Varde], af hvad som skal vejes og efterses, da kunde, imidlertid [mens] jeg fra Stranden var, Skibsfolk, som her og paa de andre omliggende Øer [er], bortpraktisere af og paa Skibe, hvad som kunde skade H. kgl. Maj.s Interesse.

Hjerting, den 1. Aprile 1696.

Didrick Mouridsen.

Rentekammerets Resolution af 11. April bestemte da, at *Toldstedet* skulde forblive i *Hjerting*, og samme Dag sendtes Reskript derom til Tolderen, Magistraten i Varde og Stiftamtmanden i Ribe. Det til Magistraten lyder saaledes:

Velvise Borgmester og Raad udi Wahrde.

Saasom fornemmes, at udi afgangne Justitsraad *Kruses* Forpagtningstid Vejen og Maalen ved *Hjerting*, som er Lade- og Lossesteden for Wahrde, haver været ordineret, saa haver vi til k. Maj. Tjeneste eragtet det at være det rigtigste, hvorføre vi Tolderen med denne Post haver forstændiget, at det indtil videre her efter ligesaa derved skal forblive, hvilket vi eder og hermed til Efterretning vil have notificeret.

Hermed Gud befalet af eders velvillige

R. Mejer. *H. Klothacken.* *J. Worm.*

W. Pipper. *N. Leth.*

Rentekammeret, den 11. April 1696.

S. J. von Plessen.

Ved Resolution af 22. Sept. 1696 bestemmes det dernæst, at Tolderen skal lade lave et Toldsegl til Kontroløren, da han ikke kunde rejse til Varde, hver Gang han skulde bruge det.

Rentekammeret ansatte endvidere i Sommeren 1696 en Vejer og Maaler i Hjerting for at fuldbyrde, hvad *Kruse* af økonomiske Hensyn ikke havde gennemført. I Varde var vistnok for første Gang ansat en Maaler og Vejer $27/3$ 1690 (konf. $20/5$)¹⁸), da *Anton Andersen* udnævntes. Det var her Magistraten, der efter Forordningen af $1/5$ 1683 skulde udnævne Vejereren; i Hjerting, der laa udenfor Byen, tilkom Valget Kongen. Med Ansættelsen af en Vejer i Hjerting faldt dog Stillingen i Varde bort.

Assessor i Rentekammeret *W. Piper* var i Juni ved Ribe og Kolding og indgav 23. Juni en Betænkning om de fortvivlede Toldforhold her, og Toldinspektøren i Ribe Stift *Ulrich Christian Piper* (udnævnt $14/3$ 1696) indgav 29. Juni en Betænkning om Toldstederne i Stiftet. I disse Betænkninger har det rimeligvis været foreslaaet at ansætte en Vejer i Hjerting.

Den 11. Juli 1696 fik da *Morten Stephansen*, der boede i Hjerting, Udnævnelse til Vejer og Maaler *udi Hjerting for Varde Toldsted* (Journalen over Rentekammerets underskrevne Sager kalder ham: Vejer og Maaler *udi Hjerting, Ho og Varde Toldsted*), og ved Reskript²) af 11. Juli 1696 til Magistrat og Stiftamtmand blev det kundgjort, at han var ansat.

I Bestallingen,³) der var forment som en Instruks, paalægges det ham selv at anskaffe Vejerbod og Vejer- og Maaleredskaber. Vejerboden blev ogsaa Toldbod og Pakhus, og Staten undgik derved ligesom *Kruse*

at opføre nogen Toldbod. *Stephansen** havde ingen Løn udover Vejerpengene, og da han nogle Maaneder senere ansøgte²⁾ om Tilladelse til at tage Sportler for at skrive Vejersedler, blev dette afslaaet.

Formalist var Tolderen i Varde ikke. Ogsaa efter Toldstedets Flytning var Janderup Losseplads og vedblev at være det til langt ind i det 19de Aarhundrede. 1699 ses en Skipper at være blevet toldekspederet i Varde af Tolderen og at have faaet Magistratens Attest, og da Tolderen 1727 klagede over, at Bestyreren for *det vestjyske Oplag*, Raadmand *Svenning Andersen*, oplagde Varerne i Varde og ikke i Hjerting, udtaler Rentekammeret³⁾ i et Reskript af 24. Jan. 1728, at „det forstaar sig selv, at Varde Købstad er det rette Toldsted og *Hjerting* alene en bevilget Losse- og Ladeplads for Varde Toldsted“. Tolderen maatte derfor finde sig i, at Oplaget lagdes i Varde.

Ogsaa *Konsumtionsforpagtningen* faldt 1696 tilbage til Kongen, og denne tillod ved Reskript af 25. Jan. 1696²⁾ Byerne at paaligne og opkræve Konsumtionen med det samme Beløb (for Varde 1000 Rgd.), som Kruse havde betalt, og de to Mænd, *Laurids Jepsen*

* Han fik efter *Anne, Laurids Thordsens*, Død Bevilling (²⁰/₈ 1714) paa Kaberne paa sin og sin Hustrus Levetid. *Stephansen* var utvivlsomt en Søn af Borgmester *Stephan Nielsen*. Han døde 1720, og hans Efterfølger *Jens Regelsen* giftede sig med Enken, *Karen Jakobsdatter Bjørn*, en Datter af Tolder *Jakob Bjørnsen*, og fik derved baade Vejerembedet og Kaberne (begge Bevillinger ¹⁰/₈ 1720¹⁸). *Regelsen* † 1727 og Toldkontroløren (*Hans Nielsen*) blev da (⁸/₈ 1727) Vejer og Maaler, og siden var de to Bestillinger altid samlet. *Karen Bjørn* († Maj 1732) testamenterede Kaberne til sin tredje Mand *Jens Nielsen Østrup* († Maj 1734), der fik Bevilling derpaa ²²/₈ 1732¹⁸.

*Tarm** og *Laurids Nielsen Lunde*, som i Kruses Tid havde opkrævet den i Varde, blev ogsaa ved med at være Opkrævere. 1697 kostede Konsumtionen endda kun 950 Rgd. Denne Ordning, der var stærkt attraaet af Byerne, havde imidlertid, set fra et Regeringsstandpunkt, den Fejl, at Skatten ikke steg. For 1698 blev Konsumtionen derfor atter bortforpagtet. Kun de smaa Byer Varde, Ringkøbing, Mariager, Grenaa, Æbeltoft og Skanderborg fik ved Reskript af 19. Febr. 1698 særlig Tilladelse til at beholde Paaligningen. Varde fik Afkortning det Aar til 850 Rgd. og havde ogsaa dette for 1699. Men 2. Oktober 1699 udstedtes en Plakat, hvorefter Konsumtionen atter skulde bortforpagtes, og dermed slap Varde ikke fri længere.

Skibsfarten ved Vestjylland.

Varde har aldrig saa lidt som Ribe nogensinde været Søkøbstad i den Betydning, at Skibe kunde løbe ind til Byen, men begge Byers Borgere har i Kraft af deres Kapital drevet Rederi fra Havnestæderne. Som vi har set, nævnes allerede i 1554 *Ho* og *Hjerting* som Varde Bys Ladepladser (jfr. Forordningen af 1591), og 1638 siges det,²⁴) at *smaa* Skibe og Skuder selv ved Højvande kun kan sejle „fast indtil Byen“. „Ellers — fortsættes der — er Byens Havn og Indsejling to

* Han var Søn af Borgmester i Ringkøbing *Jep Jepsen Tarm* (Borgmester ²³/₈ 1674—¹⁹/₈ 1683, † ²/₈ 1689, 63 Aar) og *Birgitte Beske*, af en kendt Ringkøbing-Slægt. Af deres andre Børn var *Jep* Præst i Oddum, *Morten* fra 1711 Ejer af Rækkergaard, *Birgitte* gift med *Jens Oddebæk* og *Mette* gift med *Niels Olsen Franck*, der ¹²/₈ 1714—¹¹/₈ 1717 blev Borgmester i Ringkøbing. Deres eneste Søn var *Oluf Nielsen Franck*, Raadmand i Ringkøbing ⁴/₇ 1749—²⁵/₄ 1760 og Herredsfoged i Ulvborg-Hind Herreder ¹⁷/₈ 1753—²⁰/₁₀ 1773.

smaa Mil fra Byen neden for en Landsby *Hjerting*, og [Havnen] kaldes *Graadyb*. 1640 fik Varde Magistrat efter Ansøgning Løfte af Kongen om, at en Gaard ved Kirken i *Janderup* (den senere Kro) ikke skulde blive solgt bort fra Kronen, og at Byen maatte have Forfølsret til den, hvis Kongen vilde sælge den, „formedelst den store Sejlads og bekvemme Indladning, som fandtes der, eftersom Byen ikke kunde miste den uden Fordervelse.“²⁵⁾

Allerede i *List Toldbøger* for 1642 og 1643 nævnes, foruden Skibe hjemmehørende i Varde,* en Smakke paa 4 og en Skude paa 2 samt en Baad paa 1 Læst som hjemmehørende i Hjerting. Denne lille Landsby bestod i hele det her omhandlede Tidsrum af 3 Gaarde og 4 Bol, hvoraf den ene Gaard udgjorde Halvdelen af Byens Hartkorn og 1690 sattes til 12 Tdr. Hartkorn, medens de to andre Gaarde takseredes til 4 Tdr. 1 Skp. og 3½ Tdr. samt Bolsjorderne til 5 Skp. hver.

Den store Gaard tilhørte allerede 1523 Ribe Kapitel, og ved et Lavhævd paa Gaarden dette Aar siges det, at den har en Fjerdedel af al Hjerting og Tobøl Mark. Tobøl er sagtens Udflytterby for Hjerting, og

* For 1643 nævnes Fartøjer fra Vardekanten 29 Gange, deraf 15 for udgaaende: 9 til Husum, 5 til Glückstadt og 1 til Hamborg. 12 Fartøjer sejlede med sorte Potter, der saaledes var „den store Eksportvare“. 3 Fartøjer bragte Fisk til Husum. Et enkelt Potteskib tog Fisk med til Glückstadt, men ellers kom Fisken kun til Husum. 3 Skibe tog Salt med hjem fra Garnspiel, 1 fra Vestermerck. Deraf gik et Saltskib til Ribe. Ellers var det Humle, Blaar, Byg, Øl, Tjære, Æbler, Mursten samt — Hvedebrød, der hjemførtes. En Smakke med 5 Tdr. Malt, 1 Td. Hvedebrød og ½ Td. Eddike kom fra Husum til Fanø. Det var det eneste Skib i Toldbogen med Bestemmelsessted Fanø.

begge Byer har oprindeligt tilsammen haft 4 Gaarde (Hjerting 3 og Tobøl 1). Ved Reformationen kom denne Gaard i Hjerting til Kronen og skødedes $\frac{6}{11}$ 1673 til Ribe Skole. De to andre Gaarde i Byen tilhørte oprindeligt Bispens Gaard Visselbjerg i Nabsognet Alslev, og da Bispegodset 1536 inddrog, solgtes Visselbjerg Gods $\frac{25}{6}$ 1567 til *Jørgen Munk*. Dennes Sønnesøn *Frederik Munk* til Krogsgaard bortbyttede $\frac{21}{11}$ 1614 de to Gaarde til Kronen. Hele Hjerting By var vist oprindeligt *Jon Littles (Skrams)* til Seemgaard, der skænkede meget Gods til Kirken. Denne maatte 1378 hævde det overfor Lensmanden paa Riberhus, *Hennike Limbæk*, der en Tid havde Varde Len i Pant.²⁶⁾

Paa Reformationstiden og rimeligvis længere tilbage fiskedes der en Del af Guldager Sogns Beboere, ogsaa af Hjertings. Deres Fiskerleje var *Langeleg* (Langeleghe = det lange Fiskerleje), der dog aldrig mønstrede mere end 3—4 Fiskerskibe, hvori ogsaa Hørremanden paa Sønderris havde Part. Da der $\frac{13}{8}$ 1572 oprettedes et særligt Birk (Kærgaard Birk) for Fiskerlejerne og Handelshavnene ved Varde, kom Langeleg med deri og gled med Birket over til Vester Herred $\frac{22}{6}$ 1686. Fra Begyndelsen af 1640'erne blev Langeleg opgivet som Fiskerleje, og der fiskedes direkte fra Hjerting. Men Fiskeriet svandt mægtigt ind i det 17. Aarhundrede, og 1690 fiskede her kun en enkelt Baad. Ogsaa Folkene fra Strandby laa ved Langeleg, og da Sandtolden var paalagt Fiskerlejerne og ikke Fiskerne, nægtede de at betale den, fordi Fiskerlejet da var øde.

Iøvrigt var der omkring Varde ved 1642 og 43 en ret anseelig Handelsflaade. Der nævnes i de omtalte Toldbøger fra List²⁾ 6 Smakker og 2 Skuder som hjemmehørende i Varde. De var tilsammen 30 Læster

(to Smakker var 8 og 6 Læster, de øvrige Skibe hver 3 L.), desuden var der 5 Baade paa hver 1 Læst. Sønderside (Ho) havde dengang 3 Baade á 1 Læst. Ialt var der saaledes omkring Varde en Flaade paa 10 Skibe og 9 Baade med en Drægtighed af ialt 46 Læster.

Disse interessante Toldbøger fra List bringer ikke nogen Liste over alle Skibe, men anfører kun Tolden af dem, der blev fortoldede ved List. Det er sagtens ikke alle, der sejlede der forbi, men da hvert Skib gjorde flere Rejser, er formentlig efterhaanden alle kommet med.

Skønt det ligger udenfor min egentlige Plan, kan jeg ikke undlade nærmere at omtale disse Toldbøgers Meddelelser, især ikke da de giver Oplysninger om den gamle blomstrende Handelsby *Ribes* Sejlskibsflaade, som ikke tidligere har været fremdraget, ikke heller af nogen af de to udmærkede Ribe-Historikere *Adler* og *Kinch*. En Forfatter (*Oirik: Aalborgs Handel*) nævner, at Ribe 1643 havde 35 Skibe. *Toldbøgerne nævner netop ogsaa dette Tal*, naar *Ribe* og *Rømø*, der var Ribes Havneplads, hvor de store Skibe laa, tages under ét. Et Uddrag og en Opsummering af Toldbøgenes Meddelelser giver først et Begreb om, hvilken stolt og imponerende Flaade der dengang ejedes i Ribe.

I selve Byen Ribe var efter Toldbøgerne 14 Skibe paa ialt 78 Læster* (d. v. s., at Skipperne paa disse

* Læsten var da (Forordn. $\frac{12}{1}$ 1632) kun 18 Tdr. Rug. Den senere brugte Læst (Kommercelæsten) indførtes ved Forordn. $\frac{26}{2}$ 1663 og var 24 Tdr. Rug, 18 Tdr. Salt, 28 Tdr. Byg, 32 Tdr. Malt og 36 Tdr. Havre. Det ny Maal i Registertons indførtes først ved Lov $\frac{18}{3}$ 1867. En Læst omtrent = 2 Tons.

Skibe var fra Ribe By; Skibene selv kunde ikke alle løbe op ad Aaen). Deraf var det største 20 Læster, et 12 L., et 6, to 5, tre 4 og seks 3 Læster. Paa *Rømø* var 21 Skibe paa ialt 478 Læster (to 45 L., to 40, 36, fire 30, 27, to 20, 18, 16, 14, 10, 8, 7, 6 og to 3 Læster). Tilsammen giver det altsaa en Drægtighed paa 556 Læster eller omsat i de senere brugte Kommerce-læster: 417 Læster (ca. 834 Tons i moderne Maal). Det var saa betydelig en Flaade, at der først i Slutningen af det 18de Aarhundrede, i vor Handels Empire, kan opvises Magen til den udenfor København.

Disse Skibe, hvoraf gengives Navnene: *Salvator mundi*, *Rytter*, *Ørn*, *Den hvide Svane*, var næsten alle Krejter og Bøjerter. Krejter findes i Listerdyb helt ned til 6 Læster; Skibe under 10—12 Læster var dog i Reglen Smakker og Skuder, en enkelt Skøit (Skøjte) og et Par Kag'er. De store gik om Foraaret tomme til Norge, hvor de rimeligvis har faaet Fragt om Sommeren, og kun de mindre brugtes til Fart paa Hamborg, Ditmarsken og Holland. Enkelte store Skibe søgte dog ogsaa Fragt i Holland. Ripenserne drev altsaa for en stor Del *Rederiforretninger*.

Toldbøgerne viser iøvrigt Listerdyb som Centrum for en overordentlig livlig Handel og Skibsfart. Mod Nord har Ribe og Kongerigets Indbyggere behersket Skibsfarten, mod Syd i Indhavet Hertugdømmets Beboere, især *Tønders* Borgere. Toldbøgerne deler Skibene, efter som Befragteren hører til Kongeriget eller Hertugdømmet, i indenlandske og fremmede. Indenlandske var *Ribe* med *Rømø*, *Ballum*, overfor *Rømø*, og Nabosognebyen *Hjerpsted* samt *Emmerlev* (Nabosogn til Ballum) og *Sejerslev* i Emmerlev Sogn. Hele denne Gruppe, der vel har været mere eller mindre

behersket af Ribe, har 64 Skibe paa ialt 1085 Læster (814 Kommercelæster = 1628 Tons).

Den hertugelige Del grupperer sig om *Højer*, *Tønders Havneby* og *Nabosognet* til *Emmerlev*. Iøvrigt var Skipperne her ogsaa fra *Rudbøl* („Tønders Janderup“, Ladeplads oppe ad *Vidaaen*), *Møgeltønder* og *Tønder* (begge endnu længere oppe ad *Aaen*). Tilsammen hjemmehørte disse Steder 30 Skibe paa 1032 Læster (774 Kommercelæster = 1548 Tons).

Fordelt paa de enkelte Pladser var Tonnagen saaledes:

	Skibe	Læster
Ribe og Rømø	35	556
Ballum	7	155
Hjerpsted	3	61
Emmerlev	15	176
Sejerslev	5	137
Højer	7	252
Rudbøl	2	50
Møgeltønder	7	374
Tønder	14	356
	94	2117

Disse stolte Skibe* gik for Størstedelen til Grunde i de store Krige 1643—45 (Febr. 1644 brændte Sven-

* Det største Skib i disse Egne var *St. Anna* i *Højer*, der maalte 116 Læst; i *Møgeltønder* var det *Den hvide Due* paa 114, et andet paa 80, *Gabriel* (68 L.), *Pelikan* (60), *Den gamle Tobias* (44). I *Tønder* hørte *Jokum* (70 L.) hjemme og *Junge Tobias* (45). Der var endnu et Skib paa 40 Læster. Ellers var de øvrige Skibe paa 30 Læster og derunder.

I *Ballum* var *Jonas* 45 L., et andet 36, i *Emmerlev* *St. Cathrine* 70 L. og i *Sejerslev* et paa 36 og *Den unge Tobias* (35 L.) de, som var over 30 L. En *Krejert* paa 30 L. i *Hjerpsted* hed *Den sorte Ravn* og en af samme Størrelse i *Ballum*: *Fortun*.

skerne 14 ved Rømø) og 1657—60, saaledes at Kongen i en Forordning om Salthandelen — dengang en af de vigtigste Handelsgrene — af 23. Juli 1667 udtaler, at „vore kære og tro Undersaatter udi begge Kongeriger Danmark og Norge *nu saa ganske har efterladt Sejladsen udi Vestersøen*, som ikke giver ringe Aarsag til Negociens daglige Aftagelse.“ Salthandelen, der Aarhundredet igennem havde været et rigt Monopol for store Privatselskaber, blev derfor taget bort fra det private Initiativ og henlagt under Admiralitetet (Marineministeriet).

Naar undtages Rømø, havde Vesterhavsøerne, som et Hundrede Aar senere og lige til vore Dage var saa stærke Piller for den danske Skibsfart, i 1642—43 ingen Skibe, men har naturligvis afgivet Mandskab til de over 100 Skibe, der hørte hjemme paa Fastlandet.

De faa Skibe, der var paa Øerne udenfor Rømø, er ikke medregnet i ovenstaaende Tal. *Sild* havde en Krejert paa 6 og en Smakke paa 2 L. samt 8 Baade, paa *List* (kongerigsk), hvor der laa 3 Gaarde, hørte en Smakke paa 8 L. hjemme, og *Vesterlandsfør* (kongerigsk) havde 2 Smakker paa 3 og 5 Læster, *Østerlandsfør* (Hertugdømmet) derimod 4 Fartøjer paa ialt $20\frac{1}{2}$ Læst (13 — 4 — 2 — $1\frac{1}{2}$ L.). Sildringerne sejlede til Ribe med Fisk og fik Vognhjul og Trævarer med hjem. Fra *Sønderho* er fortoldet to Baade under Vejs til Husum med Fisk, men ellers intet fra Fanø. Øerne udenfor Rømø ejede altsaa efter dette 7 Skibe og 10 Baade paa tilsammen $52\frac{1}{2}$ Læster.

Derimod kom der fra *Vestermersk* (Vestermærk ved Ejderen) 5 Smakker (19 Læster) og 4 Baade (á 1 Læst) til Ribe og Varde, enkelte ogsaa til Tønder med Salt, og ligeledes 7 Smakker ($26\frac{1}{2}$ L.) og 4 Baade fra

Garnspiel, endnu længere Syd paa, med Salt. Et enkelt af disse Fartøjer tog ogsaa en Fragttur til Holland.

Alle de Skippere, der nævnes i Toldbogen, har, en helt enkelt Friser undtaget, alle danske Navne (paa — sen), ofte dog dannet af et frisisk Fornavn. Det samme gælder en Skipper fra *Oland* (Krejert paa 36 L.) den nordligste af Halligerne, der begrænser Listerdyb mod Syd, en Skipper fra *Grøde* (en sydligere Hallig) (Sm. 3 L.), fra *Fartoft* (Bøjert 20 L.) tre Mil Syd for Tønder og *Høver* (Krejertes 50 og 36 L.), der er Hever ved Garding. Der forekommer i Toldregnskabet desuden 4 Skibe fra Husum (32 — 20 — 18 — 14 L.), hvis Skippere ligeledes efter Navnene er Danskere, med en enkelt Undtagelse (Olde Keitel). Endnu nævnes 6 hollandske Smaafartøjer, men det kan siges, at Sejladsen i dette Farvand helt har foregaaet med danske Skibe. (De aarlige hollandske Øenskibe til Ribe nævnes ikke.)

Ogsaa *Varde* blev stærkt medtaget i Krigene. Endnu 1735 husker Stiftamtmanden,²⁷⁾ at Byen i Torstensofjeden brandskattedes for over 40,000 Rgd. (Tallet var nøjagtigt²⁸⁾: 45,739 Rgd. 2 Mk. 10 Sk.), og efter Krigen 1657—1660 var Byen helt forarmet. Dermed gled ogsaa Skibsfarten ud af dens Hænder, og det blev Proprietærer og Bønder, som sammen med Skipperne (alt var dengang Partrederi) satte Kapital i Koffardiflaaden og tjente dens Indtægter. Det medførte naturligvis atter megen Landhandel og *Forprang* (Opkøb af Varer, før de kommer til Torvs i Byen).

Varde havde allerede $\frac{14}{11}$ 1608 faaet Eneret til Landhandel i en Omkreds af 2 Mil fra Byen (Læbælte) og Ret til at indstille dem til Lensmandens Straf, som krænkede denne Eneret; og $\frac{19}{8}$ 1663 fik Byen en ny

Bevilling paa det samme. Det siges ved denne Lejlighed, at Varde og Ribe havde „andraget, hvorledes en Del Bønder og Skibsfolk, ved Søsiderne hos ulovlige Havne boende, med deres Interessenter, Forrangere paa Landet, sig skal tilfordriste adskillige Købmandsvarer at ind- og udføre saa vel som udi Eggen deromkring dermed at handle.“ Under Henvisning til, at det skadede Købstæderne og Toldindtægterne, fik Varde og Ribe Tilladelse til at holde en eller flere — til at forhindre dette Forrang.

Som man ser, blomstrede Sejlads og Handel frodigt her ved Hjerting og Ho, men Varde var ikke den eneste Købstad, der klagede over Forrang. I over Hundrede Aar derefter klynkede alle Landets Købstæder derover. Ja disse Klager høres gennem hele Danmarkshistorien lige ned til vor Tid.

Straks efter 1660 boede saa godt som alle Skipperne ved Kysten, udenfor Varde By, hvad enten det nu var, fordi de vilde fly den ruinerede By — de var saa godt som alle Lejere — eller fordi Sejladsen voksede saa stærkt, at det var nødvendigt for dem at flytte. *Jakob Bjørnsen* oplyser allerede i Toldregnskabet for 1666: For Byen findes kun en Skude, drægtig 5 Læster, som Skipper Bernt Hansen fører. Rederen er Hans Tøstesen. Hvis andet smaa Fartøjer her for Byen bruges, haver hjemme i Hjerting og Ho.

Forordningen af 12/8 1672 forbød Skipperne at bo udenfor Købstæderne, saalænge de drev deres Næring. Thi Byerne havde Eneret paa Sejlads, og Varde har straks henledet Kongens Opmærksomhed paa Hjerting og Ho Skipperne. Thi et kgl. Reskript til Rentekammeret af 26/8 1673 siger — efter en Omtale af Kalkskuderne paa Mariager Fjord, hvis Skipperne skulde være bosatte i en

Købstad —: „Paa hvilken Maade og skal forholdes med *de søfarende Bønder og Husfolk udi Skats og Vester Herreder* udi Riberhus Amt i vort Land Jylland nemlig at med mindre de dennem i Købstæderne ned-sætter, skal saadan Handel dennem aldeles være forment.“ Det blev forbudt Tolderne at ekspedere Skibene, naar Skipperen ikke havde Borgerbrev.

Skipperne i Hjerting og Ho maatte altsaa flytte til Varde. Men det tog lidt Tid. 1674 boede stadig kun den ene der, mens de andre dog havde Borgerskab.

Skibene ved Varde og Hjerting var paa denne Tid kun smaa og kan aldeles ikke sammenlignes med den store Listerdyb-Flaade før 1643. 1663 fortæller *Bjørnsen*, at de største er 4—5 Læster og blev trukket op paa Land om Vinteren. Skibene betalte derfor ikke Vinterleje penge, der paalagdes ved Forordning af 18. Febr. 1652, efter at Toldrullen 1651 havde bebudet dem (de ophævedes ved Toldrullen 1732). Thi som Bjørnsen siger 1663: „For Varde er ingen Havn, hvor nogen Skiberum kan ligge udi Vinterleje, og de største Skiberum, som her hjemmehører, er paa 4—5 Læster, hvilke om Vinteren paa Landet opdrages, hvorfor ej nogen Vinterhavneleje penge oppebæres.“ Det var ligedan ved Ringkøbing. Først Kruse indførte ved Hjerting denne Afgift.

1660 og 71, da de første Skibslistere i Toldregnskaberne er bevaret, var hjemmehørende i Varde Told-distrikt: 4 Smakker (2 paa 5 Læster, 1 paa 4 og 1 paa 3) og 5 Skuder (3 paa 5 L., 2 paa 2½) og ti Baade (1 paa 2, 3 paa 1½ og 6 paa 1 L.) tilsammen altsaa en Tonnage af 48 Læster eller ca. 84 Tons. 1674 var Flaaden vokset til 6 Smakker (4 paa 5 L., 1 paa 3 og 1 paa 2 L.) og 5 Skuder (3 paa 5 og 2

paa 2 $\frac{1}{2}$ L.), men der var nu kun 6 Baade (3 paa 2 og 3 paa 1 L.), ialt var det hele 54 Læster (108 Tons).

En Del af disse Fartøjers Skippere var maaske(?) fra Fanø, skønt det ikke nævnes i Toldregnskaberne. Fanø blev i hvert Fald ved den Tid hvert Aar anløbet af en hel Flaade af Skibe. Fanø arvede den Stilling som Ribes Ladeplads og Oplagssted, som Rømø havde før Krigen 1657—60, og da hele den store Skibsfart her i Sydvestjylland ødelagdes i Krigen, laa det nær for Fannikerne at begynde for sig selv i det smaa. Det synes dog tvivlsomt, om de har gjort det.

Ved Forordningen af 8. Februar 1668, en af de næsten utallige Forordninger til at hindre Smuglerierne ved Kongeaaen, blev Fanø, Mandø og Sønderho et eget Tolddistrikt, rigtignok under Ribe, fra 1. Maj 1668 at regne. Der ansattes en Inspektør *Peder Madsen Frisch* (Bestalling af Rentemesteren $\frac{2}{8}$ 1668, kgl. Bestalling af $\frac{28}{8}$ 1670) og angaaende „Ølandene“ hedder det i Forordningen:

Og eftersom foregives, at de fra Holland og vor Stad Hamborg ankommende Skippere *plejer at opføre deres bedste Varer paa Ølandene*, som er Fanø, Mandø og Sønderho, førend de kommer for Munden af Ribe Revier, vil vi hermed have forordnet og bestilt en dygtig og tro Inspektør paa bemeldte Øer, som saadan Misbrug ej alene skal afværge, men endogsaa forføje sig paa de sammesteds kommende Skibe og ledsage dem indtil Munden af bemeldte Revier og derpaa forblive, indtil Skibene er lossede. Men dersom bemeldte Inspektør ikke kan forhindre, at Varer paa samme Øer i forskrevne Maade opføres, skal han give vor Tolder udi Ribe saadant tilkende og flittig paaagte, at Varerne tilbørligen vorder fortoldet, hvilken Told Tolderen *a parte* bag i hans Toldbog under en sær Titel skal indføre og forklare.

Fanø var med andre Ord nu et Centrum for Smugleriet, og den ny Ordning har ikke smagt Øboerne.

1. Maj—1. Juni 1668 kom der 63 Rgd. 1 Mark 3 Sk. ind paa Øerne i Told, $\frac{1}{6}$ — $\frac{22}{7}$ 1668 endogsaa 621 Rgd. 18 Sk. (5—6 Gange saa meget som ved Varde), men siden paa Aaret betaltes der intet, og Smugleriet gik derefter uhindret.

Fannikerne har holdt en Del Skibe til at føre de indsmuglede Varer videre til Kysterne og til Fastlandet, men 1677 rensede Toldinspektør *Frisch* hele Øen for Skibe, rimeligvis efter de Ribe-Købmænds Opfordring, og der tales derefter først om Fanø-Skibe noget ind i 1700'erne. Tolder *Dupont** fortæller 1677 i Ribe Toldregnskab:

„Af Ølandene er dette Aar ingen Told, ikke at Inspektøren ikke har set godt nok efter. Der var nogle smaa Smakker tilforn, som ideligen sejlede mellem Ølandene og Husum med Fisk, som de solgte der og købte andre Varer igen og alt, hvis de behøvede der paa Landet, Borgerne her i Ribe til største Skade, og gav slet ingen Told, haver paa det sidste formedelst Inspektør *Peder Madsens* skarpe Opsigt været tvungen deres Smakker, de dertil brugte, til Hjerting at sælge, og nu kommer de med deres Fisk hertil Ribe og sælger Borgerne, af hvilke de igen køber, hvis de behøver.“

Skibsflaaden i Hjerting blev imidlertid mærkelig nok ikke forøget ved denne *Peder Madsens* kraftige Optræden. En Skibsliste fra Hjerting af 1679 viser samme Antal Skibe som 1674 og 1677, blot var der 1679 to Baade mere end tidligere. Maaske det blot

* *Maturin Dupont*, $\frac{4}{8}$ 1632 Enspænder (Hofjunker), $\frac{26}{1}$ 1638 Kvartermester, $\frac{26}{1}$ 1644 Fourer, $\frac{1}{1}$ 1660 Tolder i Ribe, $\frac{9}{12}$ 1676 Tilladelse til at vies i Huset til *Ingeborg*, Datter af Byfoged Laurids Friis i Ribe, gik $\frac{7}{11}$ 1680 af med Pension 200 Rgd.

var en Illusion, at Skibene paa Fanø var udryddet, og rimeligvis er Smugleriet gaaet lige uhindret. Maaske ogsaa Skipperne paa Fanø har opgivet Bopæl i Hjerting og Ho ogsaa før 1677. Fanø følte sig siden altid siden knyttet til Hjerting nærmere end til Ribe.

Derimod var Flaaden i Hjerting — hvad nu Grunden har været — 1682 formindsket til kun 4 Smakker (seks paa 5, tre paa 3 Læster) og 4 Skuder (5 L. og tre paa $2\frac{1}{2}$ L.) samt 9 Baade (fire paa 2, en paa $1\frac{1}{2}$ og fire paa 1 Læst) ialt 20 Fartøjer paa tilsammen 42 Læster.

(Fortsættes.)
